

УДК 336.717.6

*Андросова О.Ф.,
к.е.н., доцент,
Гриценко К.О.,
Ковтуненко І.В.,*

Запорізький національний технічний університет

ВЕКСЕЛЬ ЯК БЕЗГОТІВКОВА ФОРМА РОЗРАХУНКУ

Постановка проблеми. Для сучасного стану економіки України характерне скорочення обсягів виробництва внаслідок гострого дефіциту кредитних та інвестиційних ресурсів. Підприємства припиняють свою діяльність через брак обігових коштів. Ринок внутрішніх інвестицій потерпає від кредиторської та дебіторської заборгованості. Тому виникає необхідність пошуку перспективних форм розрахунків між суб'єктами господарювання. Таким фінансовим інструментом є вексель, але високі фінансові ризики, пов'язані з недосконалістю законодавства та недостатнім регулюванням вексельного ринку з боку держави, низька обізнаність учасників вексельних відносин, відсутність інформаційної бази щодо надійності векселів та індосаментів, робить вексель засобом неплатежу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження вексельної форми розрахунків присвятили свої праці вітчизняні науковці та фахівці – А. Авакова, С. Гуткевич, А. Демківський, В. Мельник, С. Мошенко, Т. Рудненко, Ф. Федорченко, І. Федосік та інші, що здійснили вагомий внесок для розв'язання проблем формування та нормативно-правового регулювання вексельного ринку в Україні. Але глибшого дослідження потребує питання удосконалення системи законодавчого контролю вексельних операцій з урахуванням специфіки української економіки.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження тенденцій розвитку вексельних операцій та розробка практичних рекомендацій щодо поширення вексельних розрахунків в економічному житті України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна запровадила вексельний обіг із використанням простого і переказного векселя наприкінці 1991 року [7].

Вексель – це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну певну суму грошей власникові векселя (векселедержателю). Вексель є засобом оформлення кредиту, що надається в товарній формі шляхом відтермінування оплати за продані товари. Простий вексель містить у собі письмове зобов'язання боржника сплатити визначену суму грошей кредиторі. Переказний вексель (тратта) є наказом боржникові (трасату) про сплату у визначений термін певної суми третій особі (ремітенту). Завдяки індосаменту здійснюється передача прав за векселем між різними суб'єктами економіки, забезпечуючи умови для обігу векселя як засобу платежу.

Актуальність вексельних розрахунків в економічному житті України, підтверджується зростанням обсягу та кількості договорів, що виконали торговці цінними паперами з векселями (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяг виконавчих договорів з використанням векселів у 2007 – 2011 роках, млрд. грн. [3]

Вид фінансового інструменту	Рік					Відхилення 2011 р. від 2007 р. (+;-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Вексель, тис. грн.	212,64	191,84	268,76	316,11	358,28	145,64
Частка векселів, %	28,19	21,72	25,18	20,56	16,68	-11,51
Усього	754,31	883,42	1067,26	1537,79	2147,54	1 393,23

Таким чином, за даними Українського Фондового Ринку, обсяг виконавчих договорів на ринку цінних паперів з використанням векселя збільшився на 42,17 млрд. грн. у 2011 році в порівнянні з 2010 роком [3].

Поширенню векселів сприяє розвиток банківських операцій з використанням векселя, які поділяються на кредитні, гарантійні та комісійні. Вексельні кредити (дисконтна операція, кредити забезпечені векселями, рефінансування векселів) є активними операціями банку, що забезпечують важливу частку доходів. Комісійні операції (інкасування, доміциляція) та гарантійні операції підвищують зручність вексельних розрахунків клієнтів банку, а також є джерелом комісійних доходів банку без незначного ризику [10].

За одинадцять місяців 2012 року банківська система отримала прибуток у розмірі 4,4 млрд. грн., за відповідний період 2011 року – збиток 4,8 млрд. грн. (табл. 2).

Таблиця 2

Структура доходів і витрат банків України станом на 01.12.2011 та на 01.12.2012 [4]

№ п/п	Показник	2011 р.		2012 р.	
		Сума (млн.грн.)	Частка, %	Сума (млн.грн.)	Частка, %
1	Доходи	127 351	100,0	137 370	100,0
1.1	Відсоткові доходи	102 172	80,2	107 893	78,5
1.2	Комісійні доходи	16 671	13,1	19 230	14,0
1.3	Результат від торгівельних операцій	3 793	3,0	3 321	2,4
1.4	Інші операційні доходи	3 710	2,9	4 714	3,4
1.5	Інші доходи	464	0,4	886	0,7
1.6.	Повернення списаних активів	541	0,4	1 326	1,0
2	Витрати	132 194	100,0	133 012	100,0
2.1	Відсоткові витрати	52 875	40,0	62 107	46,7
2.2	Комісійні витрати	2 690	2,0	2 800	2,1
2.3	Інші операційні витрати	11 330	8,6	12 158	9,1
2.4	Загальні адміністративні витрати	29 936	22,6	32 880	24,7
2.5	Відрахування в резерви	35 234	26,7	22 731	17,1
2.6	Відрахування в резерви	129	0,1	336	0,3
3	Чистий прибуток (збиток)	- 4 843		4 358	

Проаналізувавши дані табл. 2, можна сказати, що доходи банків України порівняно з відповідним періодом 2011 року збільшилися на 7,9% і становили 137,4 млрд. грн. Витрати банків України за зазначений період збільшилися на 0,6% і становили 133,0 млрд. грн.

Прагнення банків уникнути ризиків, пов'язаних із кредитуванням, або компенсувати ймовірні втрати від неповернення суми основного боргу спонукає їх до підвищення відсотків за кредит та ускладнення умов надання кредиту. Невигідні для суб'єктів підприємництва умови банківського кредитування (висока вартість кредиту, жорсткі санкції за порушення умов кредитної угоди) змушують шукати альтернативні варіанти фінансування. Альтернативою банківському кредитуванню є вексель як інструмент комерційного кредиту.

Призначення банківського кредиту полягає в концентрації та раціональному розміщенні тимчасово вільних фінансових ресурсів відповідно до потреб національної економіки й окремих суб'єктів підприємницької діяльності. Виконуючи роль посередника, комерційний банк отримує за це відповідну винагороду – складову позикового відсотка, який сплачує позичальник [10].

Відповідно до досліджень компанії «КредитМаркет» (фінансовий заклад, основним напрямом діяльності якого є надання фізичним особам кредитів готівкою та споживчих кредитів в магазинах-партнерах), середня ставка за кредитами готівкою в Україні за перші шість місяців 2012 року зросла на 26% (зараз 115% річних), за споживчими кредитами – на 12% (до 139% річних), за автокредитами – на 8% (на сьогодні 41% річних). Найменше подорожчали позики за кредитними картками та іпотека – в середньому на 6-7% (відповідно до 66% і 24% річних) [1].

Комерційний кредит дає змогу укласти угоду безпосередньо між кредитором і позичальником, прискорюючи реалізацію товарів в умовах тимчасової нестачі грошових коштів у покупців. Вексель може виписувати як платник, так і продавець. В останньому разі платник зобов'язаний дати свою згоду на оплату такого векселя, тобто акцептувати його. Якщо ж такий вексель, не акцептований платником, то він не може перебувати в обігу і повертається постачальникові. Надійність розрахунків посилюється також участю інкасуєного банку, який видає товаророзпорядчі документи покупцеві лише тоді, коли той дасть згоду вчасно сплатити обумовлену суму за векселем.

Рейтинг банків за виданими комерційними кредитами станом на 01.09.2012 очолює ПриватБанк (130 877,2915 млн. грн.), друге місце посідає Ощадбанк (58 381,9615 млн. грн.), третє місце за обсягом виданих кредитів належить Промінвестбанку (32 786,8022 млн. грн.) [4].

Комерційна форма кредиту перебуває в тісній взаємодії з банківським кредитуванням. Пряме банківське кредитування (кредитування банками підприємств і організацій) підсилює здатність до комерційного кредитування. Водночас банківські позики, надані покупцям, скорочують потребу в комерційному кредиті. Непряме банківське кредитування (кредитування через посередника, у формі фінансових зобов'язань банку) за умов застосування суб'єктами підприємництва комерційного кредиту, здійснюється у формі обліку векселів та шляхом видачі позики під заставу векселів [10].

Процес обліку векселів виникає внаслідок того, що продавець продукції, ставши векселедержателем, відчуває негайну потребу в грошах. Не чекаючи настання строку сплати за векселем, продає його банкові. Сума, яка підлягає утриманню на користь банку як дисконт, розраховується на підставі дисконтної ставки банку і може погоджуватися з пред'явником. Сума дисконту і процентів (щодо векселів, в тексті яких передбачене нарахування процентів на номінальну суму векселя) утримується наперед і відраховується із номінальної суми векселя і суми процентів, нарахованих на номінальну суму векселя з урахуванням кількості днів, що залишаються до строку платежу за кожним векселем (день обліку і день платежу також беруться у розрахунок). Зміст обліку, або дисконту векселів, полягає в тому, що банк, придбавши вексель за іменним індосаментом, терміново його оплачує пред'явнику, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну погашення.

Операція, за допомогою якої НБУ обліковує векселі, що були продані і обліковувались комерційними банками, носить назву переобліку векселів. Переоблік векселів використовується банками для отримання готівки від НБУ для власного фінансування.

В січні-жовтні 2012 року обсяг рефінансування Нацбанком комерційних банків (надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку) склав 74,5 млрд. грн., проведених мобілізаційних операцій – 16,3 млрд. грн. [1].

Купівля-продаж векселів не тільки є прибутковою операцією, а й забезпечує високу ліквідність вексельного кредиту. Адаже куплений банком вексель негайно можна продати іншому банку (комерційному чи НБУ). Тому дисконтні операції відіграють важливу роль у регулюванні ліквідності балансу банку для його рефінансування шляхом переобліку векселів.

Найпростіший спосіб уникнення сплати за векселем – помилкове оформлення документу. Будь-яка помилка на векселі робить його недейсним. Поняття «підроблений вексель» не розглядає ні Женевська Конвенція 1930 року, ні законодавчі акти України. Вексель трактується як невірний заповнений, або з невідповідним підписом чи датою. Зіткнувшись з недейсним векселем, неможливо звернутися до органів судової влади.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів №528, «використовувати векселі, а також виступати векселедавцями, акцептантами, індосатами і авалістами можуть тільки юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що визнаються такими відповідно до чинного законодавства України» [6]. Органами державної влади не передбачена реєстрація та обмеження кількості емітованих векселів

одним суб'єктом. Це призвело до обігу негарантованих векселів. Ця постанова була переглянута та скасована на підставі Постанови КМУ № 763 від 04.06.2002 [5]. На її зміну, відповідно до Законів України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про обіг векселів в Україні», Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, затвердженого Указом Президента України від 14.02.97 р. №142/97 (із змінами та доповненнями), та з метою забезпечення належного обліку переказних векселів та простих векселів, що видаються векселедавцем, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку винесла рішення, відповідно якого затверджується порядок ведення реєстру виданих векселів [8]. Та й ці заходи не є ефективними.

За даними Державної податкової служби України, у 2010 р. виявлено 430 суб'єктів господарської діяльності з ознаками фіктивності та суб'єктів, векселі яких підроблено. Ці підприємства випустили майже 4,6 тис. векселів номінальною вартістю понад 16 млрд. грн. У першому півріччі 2011 року було виявлено випуск 1083 фіктивних векселів номінальною вартістю близько 2,5 млрд. грн. [9].

При вірному заповненні вексельних реквізитів підприємство, зіткнувшись з проблемою погашення векселя, має опротестувати цінний папір у нотаріуса. Нотаріус робить відповідний запис у реєстрі опротестованих векселів і виконавчий надпис на цінному папері. Офіційно підтверджується несплата за векселем. З цього моменту вексель перетворюється на виконавчий документ, на підставі якого Державна виконавча служба може вимагати грошове відшкодування з боржника. Опротестувати вексель необхідно в день виплати, або в один із двох наступних робочих днів. В іншому випадку стягнути заборгованість можна тільки через суд протягом трьох років після настання терміну оплати.

Від 14 травня 2012 р. була прийнята Постанова № 456, згідно з якою вексель є бланком цінного паперу, виготовлення якого підлягає ліцензуванню [2]. Наскільки ефективним є цей захід покаже час. А на сучасному етапі суб'єкти господарювання приймають до оплати векселі лише авальовані банками. Аваль – це вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що вчинила гарантію (аваліст), бере на себе повну або часткову відповідальність за зобов'язання відповідальних за векселем осіб (векселедавця, акцептанта, індосанта).

Завдяки авалю вексель перетворюється на ліквідний платіжний інструмент. Авальне (акцептне) кредитування є дешевшим за звичайне кредитування, тому що не потребує відволікання банком ресурсів до моменту виконання ним авальованого зобов'язання і тому має нижчу вартість (на 30-50%) для клієнтів, оскільки кредитні зобов'язання за авалем виникають лише після оплати векселя банком-авалістом. Для розвитку економіки України необхідне активне використання авального кредитування. Застосування авалю сприяє збільшенню в обігу ліквідних платіжних інструментів, водночас, завдяки векселю дебіторсько-кредиторська заборгованість зменшується пропорційно кількості індосаментів [1].

Не зважаючи на зазначені переваги, питома вага авалю у вексельних операціях у 2009 році становила лише 12,8%.

У березня 2012 року відбулося зменшення дебіторської і кредиторської заборгованості порівняно з початком року. Кредиторська заборгованість зменшилась на 8370 тис. грн. і станом на 1 квітня поточного року становить 33622 тис. грн. (за загальним фондом – 25770 тис. грн., за спеціальним – 7852 тис. грн.), дебіторська заборгованість зменшилась на 624 тис. грн. і на цей час складає 195771 тис. грн. (за загальним фондом – 113898 тис. грн., за спеціальним – 81873 тис. грн.).

Стосовно структури заборгованості: поточна кредиторська заборгованість становить 18188 тис. грн., прострочена – 15434 тис. грн. (за загальним фондом - 11978 тис. грн., за спеціальним – 3456 тис. гривень). Поточна дебіторська заборгованість складає 67703 тис. грн., прострочена – 128068 тис. грн. (за загальним фондом – 113321 тис. грн., за спеціальним – 14747 тис. грн.) [4].

Кредитні ресурси стають все менш доступними для компаній – з початку 2012 року заборгованість юридичних осіб зросла лише на 1,4%, тоді як у перші чотири місяці 2011 року темпи становили 5,7%. Скорочення темпів зростання кредитування викликано не тільки дефіцитом довгострокових коштів за низькою ціною. Дуже часто підприємство потребує позики, але не має ліквідних застав. Але у компанії залишається потреба нарощувати продажі, зокрема за рахунок надання більш пільгових умов покупцям – товарних кредитів [1].

Реструктуризація заборгованості з використанням векселів дає змогу відстрочення платежу за зобов'язаннями для дебітора й одночасно одержання кредитором платіжного інструменту для забезпечення поточної діяльності замість дебіторської заборгованості.

Висновки з проведеного дослідження. Основним фактором, що стримує розвиток вексельних відносин в Україні, є відсутність законодавчої бази щодо захисту прав за векселем. Доцільно запровадити єдиний вексельний закон, який би, по-перше, регламентував процедуру державної реєстрації випущених векселів, таким чином надавши право випуску банкам та лише тим юридичним особам, які є платоспроможними. Крім того, обмежити випуск векселів сумою статутного фонду, резервного фонду або вартості чистих активів, або процентного співвідношення цих величин. По-друге, вексель потребує категорії документу, яка б надавала можливість арешту майна відповідача; відсутність права відповідача вимагати перенесення справи щодо опротестованого векселя; можливість розгляду позову за відсутності відповідача. По-третє, необхідне створення ліквідного вторинного ринку. Ліквідність вторинного ринку повинна підсилювати впевненість інвестора у

можливості продажу векселя у будь-який час. По-четверте, потрібно регламентувати умови та розміри оподаткування операцій з векселями. За цих умов вексель будуть емітувати лише установи з безсумнівною платоспроможністю, тому ліквідність векселів буде високою, незважаючи на зміни в економічному середовищі.

Бібліографічний список

1. Алексєєв А. ФАКТОРинг зростання / А. Алексєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~/2/20/all/2011/05/24/239384>
2. Деякі питання використання бланків цінних паперів, документів суворої звітності, господарська діяльність з виготовлення яких підлягає ліцензуванню : Постанова Кабінету Міністрів № 456 від 14 травня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/456-2012-%D0%BF>
3. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку / Український Фондовий Ринок – 2011: впевненість, стійкість та зростання. – Київ, 2012. – 28 с.
4. Національний банк України / Доходи та витрати банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
5. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов КМ і НБУ : Постанова Кабінету Міністрів № 763 від 6 червня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/763-2002-%D0%BF>
6. Про затвердження Правил виготовлення і використання вексельних бланків : Постанова Кабінету Міністрів № 528 від 10 вересня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/528-92-%D0%BF>
7. Про цінні папери і фондову біржу : Закон України від 18.06.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1201-12>
8. Рішення ДКЦПФР від 03.07.2003 р. № 296 // Дебет Кредит: український бухгалтерський тижневик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dtkt.com.ua/documents/ukr/2003/34-35/34nov12.html>
9. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання : [аналітична доповідь] / [Тищук Т. А., Харазішвілі Ю. М., Іванов О. В та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліла / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
10. Федосік І. М. Вексель – крок виходу з кризи / І. М. Федосік, А. О. Асєєва // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1(10). – С. 193-196.

Анотація

Досліджено тенденції розвитку вексельних операцій. Розглянуто законодавче регулювання вексельного обігу. Розроблено практичні рекомендації щодо поширення вексельних розрахунків в економічному житті України.

Ключові слова: вексель, банківський кредит, комерційний кредит, авалювання векселів, облік векселів, рефінансування банків.

Аннотация

Исследованы тенденции развития вексельных операций. Рассмотрено законодательное регулирование вексельного обращения. Разработаны практические рекомендации по распространению вексельных расчетов в экономической жизни Украины.

Ключевые слова: вексель, банковский кредит, коммерческий кредит, авалирование векселей, учет векселей, рефинансирование банков.

Annotation

Investigated tendencies of development of bill transactions. Considered legislative regulation bill circulation. Developed practical recommendations for the dissemination of bill payments in the economic life of Ukraine.

Key words: bill, bank credit, commercial credit, promissory notes, bill discounting, refinancing.